

**Муниципальное бюджетное образовательное учреждение
средняя общеобразовательная школа им. Бавун-оол У.А.
с. Элегест Чеди-Хольского кожууна РТ**

Согласовано
заместитель по ВР
 /Кыргыз Л.М./
« » *сентября* 2024 г.

приказ № _____ от _____ 2024 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

по внеурочной деятельности «Төрзэн дылым – эртине байлаам»

ДЛЯ 5-6 КЛАССОВ

НА 2024 - 2025 УЧЕБНЫЙ ГОД

Составитель программы
Байыр-оол Надежда Александровна,
педагог дополнительного образования

Тайылбыр бижик.

Тыва дыл эртеминге кичээлден дашкаар «Төрээн дылым-эртине байлаам» деп ажылчын программаны Тыва Республиканың Өөрөдилге яамызының Национал школа хөгжүдөр институтунун Өөрөдилге-методиктиг чөвүлелиниң сүмелээни-биле башкылар ажылдап кылганнар.

Тыва дыл – Азия диптиң төвүнде чурттап чоруур түрк дылдыг чоннарның төлээзи болур тыва чоннуң төрөөн дылы. Тыва дыл ук чоннуң аразында кол харылзажылга дылы болуп, ниитилелдин аңгы-аңгы адырларында, эң ылаңгыя культура болгаш эртем төптөрүндө ажыглаттынып болгаш амыдыралдың янзы-бүрү негелделерин хандырып чоруурундан аңгыда, дараазындахүлээлгелерни база күүседип турар:

- тываларның салгалдарының аразында харылзажылганың база бир аргазы бооп;
- тываларның өгбелериниң чүс-чүс чылдарда аас чугаа дамчыштыр салгап ап келгени тыва улустуң байлак аасчогаалының хөй янзы жанрларының шыгжаттынып, кадагалаттынганы дыл болуп;
- амгы үеде нептереп турар массалыг чепсектерниң, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлери (жанрлары) байлаа-биле ажыглаттынып;
- сөс болгаш чечен чогаалдың чогааттынып, нептереп турарының бадыткалы болуп;
- өске эртемнерни шингээдип алырынга өзек болбушаан, уругларның бүгү талазы-биле сайзыралынга идиг болуп;
- эртемде чаа ажыдышкыннарның дылы болбушаан;
- амыдыралдың аңгы-аңгы адырларындан бүгү информация, медээлерни дамчыдар болгаш чыырының кол аргазы болуп, тыва чонга бараан болуп чоруур.

Тыва дыл Тыва Республикада орус дыл-биле чергелештир күрүне дылы болуп турар. Төрөөн тыва дылынга тода, шын база хостуг чугаалажып билири тыва кижиниң бүгү талалыг сайзыралынга, амыдырал-чуртталгазынга, ажыл-агыйынга, эртем- өөрөдилгезинге чедиишкынниг болурунун магадылалын берип турар. Ынчангаш тыва уругларга орус дыл-биле чергелештир төрөөн дылын билири чугула болганда, ону школа назыны четпээн (уруглар садтарынга) болгаш эге, ортумак база дээди өөрөдилге черлеринге бедик деңгелге сонуурганчыг кылдыр өөрөдир чугула. Национал школа тыва улустуң аас чогаалын болгаш тыва чечен чогаалдың байлаан таварыштыр сөс кулавырын байыдып, төрөөн дылынга арыг, чараш, хостуг, албадал чокка чугаалап билир кылдыр келир үениң салгалын өөрөдип чаңчыктырыр ужурлуг.

Тыва дыл – Россия Федерациязының бир субъектизи Тыва Республиканың девискээринде орус дыл-биле чергелештир күрүне дылдарының бирээзи, тыва улустуң төрөөн дылы болгаш аразында харылзажыр чепсээ. Ында тыва улустуң чүс-чүс чылдар өттүр кадагалап келгени байлак дуржулгазы, мерген угааны, угаан-бодалының эң-не бедик үлегерлери мөөңнеттинген. Тыва дыл амгы үеде тыва культураның – тыва улустуң байлак аас чогаалының, чечен чогаалдың, уран чүүлүнүң – болгаш массалыг информация чепсектериниң, эртемниң, өөрөдилгениң болгаш кижизидилгениң дылы болбушаан, ажыл-агыйның аңгы-аңгы адырларында калбаа-биле ажыглаттынып турар. Тыва дылды сонуургап, ону

өөрөнир күзөлдүг өске этностарнын төлөөлөрүнүн саны база чылдан чылче немежил олурары ук дылдын ажыглалынын калбарыл, делгемчил олурарын бадгткап турар.

Төрөөн дылдын метапредметтиг (предметтен дашкаар азы ооң-биле чергелештир билип алыр харылзашкак чүүлдер) хүлээлелери уругларны школага бүгү талалыг хевирлээринге салдарлыг. Тыва дыл уругларнын бодунун көрүжүн шын илередиринге, угаап боданышкынын, интеллектуалдыг болгаш чогадыкчы аян-биле бодун сайзырадырынга, чаагай мөзү-бүдүшкө хевирлээринге; чаа билиглерни, мергежилдерни шингээдип алырынга улуг ужур-дузалыг. Төрөөн дыл кижинин бот-хуузунда чонунун (тыва кижинин) иштики сагыш-сеткил культуразынын болгаш чечен чогаалынын байлактары-биле кизи төрөлгөтөнниң культура-төөгүлүг дуржулгазын байлакшытпышаан, ниитилелдин негелделеринге чаңчыктырар харылзаа чепсээ болур. Тыва дыл кандыг-даа билиглерни чедип алырынын кол аргазы болбушаан, оон-даа соңгаар мергежил-чаңчылдарын шингээдип алырынга салдарлыг. Өске улус-биле харылзажып билири, тодаргай түннелдерни чедип ап шыдаары, хөй ниитичи болгаш шилип алган мергежилиниң талазы-биле бедик илпеккейжизи дээрге-ле херек кырында амыдыралдын бүгү-ле адырларында, ниитилелде болгаш делегейде болуп турар өскерилгелерге таарыштыр бодун ап чаңчыкканын илередир кижиниң шынарлары болур. Төрөөн дылдын шингээдип алыры – өөреникчилерге өске эртемнерни чедишкениниг билип алырынын, долгандыр турар амыдырал болгаш бойдус дугайында билиглерин калбартырынын, өгбелериниң байлак дуржулгазын ажыглап билириниң база чаагай мөзү-бүдүш, сүзүктериниң хевирлеттинериниң үндезини болур.

Кол школага төрөөн (тыва) дылды өөредириниң сорулгалары:

- Иштики сагыш-сеткили аажок байлак, бедик мөзү-бүдүштүг база бот-медерели бедик, Россияга, ооң иштинде төрөөн Тывазынга, бодунун чуртунга бердинген, шынчы; төрөөн тыва дылынга ынак болгаш ону эки билир, хүндүлээр хамаатыны кижизидери;

- төрөөн дылдын культураның болуушкуну кылдыр медереп хүлээп ап, ону чугаа чорударынын, амыдыралдын аңгы-аңгы адырларынга билиг, дуржулга чедип алырынын болгаш ниитилелде тургустунган мораль-этиктиг негелделерин, дылдын эстетиктиг үнезин медереп билириниң кол аргазы кылдыр хүлээп алыры;

- тыва дылды хүн бүрүде амыдыралдын болгаш өөредилгениң ажыл-чорудулгазында ажыглаар аргаларнын бирээзи кылдыр хүлээп алыры; кижилер аразында харылзаа тударынын кол аргазы кылдыр ажыглаары, өөредилгениң бүгү талалыг кылдыныгыларын шингээдип алырынга (ажыл-чорудулганың сорулгаларын тургузул, оларны планнап, чугаага хамаарыштыр бот-хыналданы болгаш бот-эдилгени кылыр; чугула медээ бээр аргаларны ажыглаар; библиографтыг дилээшкиннерни кылып билир, словарьлар, энциклопедиялардан болгаш өске-даа бижимел барымдаалардан, массалыг медээ чепсектеринден болгаш Интернет четкизинден тыва дылда херек медээлерни, сөзүглелдерни тып, ушта бижип, эде тургузуп билир дээш о.ө.) ужур-дузалыг чугула дыл болуп турарын билиндирери;

- дыл системазынын тургузун, ону ажыглаарынын дүрүмнерин, чугааның аянын болгаш литературлуг тыва дылдын кол негелделерин шингээдири; дылдын болушкуннарын танып билири, оларны сайгарыл, деңеп, дүүштүрүп, бөлүктөп, үнелеп билир арга-дуржулгазын сайзырадыры, аңаа даянып аас болгаш бижимел чугаа культуразын сагыры, чугаа чорударынын

хевирлерин билири, ангы-ангы байдалдарга дылды ажыглап шыдаары, чугаа этикединиң негелделерин шингээдип алыры; бодунуң ажыглап турары (потенциалдыг) сөс курлавырын улам байыдары; чугаада ажыглагтынып турар грамматиктиг аргаларның хемчээлин делгемчидери; чедип алган билиглерин, мергжил, чаңчылдарын өөрседилге ажыл-чорудулгазынга болгаш хүн бүрүде амыдыралынга чугаа чорудул тура, ажыглаар аргаларын улам байылып сайзырадыры дээш о.ө.

«ТЫВА ДЫЛ» ЭРТЕМИН ӨӨРЕНГЕНИНИН ТҮНЦЕЛДЕРИ

Кол школаның (5-9 класстар) доозукчуларының тыва дылдың программазын шингээдип алгаш, чедип алыр **бот-тускайлаң түнцелдеринге** дараазында чүүлдер хамааржыр:

- 1) кижиниң интеллектуалдыг болгаш чогаадыкчы салым-чаянын база мөзү-бүдүш шынарларын сайзырадырынга төрөөн дылынын чугулазын медереп билири, уругларның билиг чедип алырынга ук дылдың ужур-утказын тодарадып, ону тыва чоннуң ыдыктыг, үнелиг эртинелериниң бирээзи деп билири;
- 2) тыва дылдың эстетиктиг үнезин медереп билири; төрөөн дылынга ынак болгаш ону хүндүлөп, ол дээш чоргаарланыры; ону национал культураның кезээ кылдыр билип, арыг эдилээри;
- 3) дылдың байлак сөс курлавырын болгаш грамматиктиг аргаларын бодунуң бодалдарын болгаш сагыш-сеткилин хостут илередирде четче ажыглап шыдаары; бодунуң чугаа-домаан хайгаарап, сайзырадып, экижидеринче чүткүлдүг болуру.

Метапредметтиг түнцелдеринге (предметтен дашкаар азы ооң-биле чергелештир билип алыр харылзашкак чүүлдери) дараазында чүүлдер хамааржыр:

- 1) Чугаа чорудулгазының бүгү-ле хевирлерин ажыглап билири:

Дыңнаары болгаш номчууру:

- бижимел болгаш аас медээниң утказын шын билип алыры (чугааның утказы, сөзүглелдин темазы, кол утказы; кол болгаш немелде медээ);
- ангы-ангы стильдернин болгаш жанрларның сөзүглелдерин номчулганың янзы-бүрү хевирлеринге (сөзүглелден херек информацияны дилеп-тып номчууру (поисковый вид), чүгүртү азы улуг-каралап номчууру (просмотровый), таныжып номчууру (ознакомительный вид), шинчилел-сайгарылгалыг номчууру (изучающий вид)) таарыштыр ажыглап билири;
- ангы-ангы стильдернин болгаш жанрларның сөзүглелдерин шын дыңнап билири; дыңнаарының янзы-бүрү хевирлерин (бир кижиниң тайылбыр чугаазындан болгаш аудио-, видеотехникадан сөзүглелдин кайы-бир кезээн шилип алгаш дыңнаары, сөзүглелдин кыска утказы-биле таньжары болгаш ону тодазы-биле дыңнаары) ажыглап билири;
- информация ап болур чүүлдерден, ооң иштинде өөредиглиг компакт-дискилерден, Интернет четкизинден; янзы-бүрү словарьлардан тайылбыр номнардан (справочниктер) болгаш электроннуг шыгжамырлардан медээлерни тып билири;
- бердинген темага материалдарны тып, системажыдып билири; херек медээлерни боду тып билири; медээлерни чааргып азы ол-ла хевээр дамчыдып билири;

- сөзүглелдерниң утка, стилистика талазы-биле онзагайларын болгаш ажыглаан аргаларының айы-биле дүүштүрүп болгаш деннеп билири;
- Чугаалары болгаш бижир:*
- кылыр дээн ажыл-херээнин сорулгаларын (хууда болгаш эштери-биле) тодазы-биле билип, кандыг-даа ажылды чурум айы-биле кылып, чедип алган түннелдерин үнелеп, аас болгаш бижимел чугаага илередип билири;
  - дыңнаан азы номчаан сөзүглелениң утказын даалга езугаар дамчыдып (планны тургузул, утказын чугаалап, допчулай бижип, үнелел берип) шыдаары;
  - сөзүглелдин утказын, кымга хамаарыштырганын, чугааның байдалын барымдаалавышаан, аңгы-аңгы хевирлерге болгаш жанрларга тургузуп шыдаары;
  - аас болгаш бижимел чугаага бодунуң бодалын хостуг илередири, сөзүглелдин тургузуунун негелделерин сагыры (бодалының ужур-уткалыын, дес-дараалашкаан, харылзаалыын, темага дүүшкээн дээш о.ө.); номчаан, дыңнаан, көргөн чүүлдеринге бодунуң хамаарылгазын шын илередири;
  - монологтун янзы-бүрү хевирлерин (тоожуушкун, чурумал, угап бодаанышкын болгаш оларны холуй); диалогтун янзы-бүрү хевирлерин: (хүндүлел аянын илередир диалог (этикетный диалог), айтырыг-хары (диалог-распрос), чугаалажып орап кижизин чугаа чорударынче кыйгырары (диалог-побуждение), өске кижиги-биле бодал солчуру (диалог-обмен мнениями) дээш о.ө.) ажыглап
  - амгы тыва литературлуг дылда шын адалганың, лексиканың, грамматиканың кол нормаларын, стиль нормаларын херек кырында ажыглап билири; бижимел чугаага шын бижилгениң, пунктуацияның кол дүрүмнерин сагыры;
  - чугаа этикединиң нормаларын хажытпайн, чугаага киржип шыдаары; чугаа үезинде арын-шырайын болгаш шимчээшкиннерин эгитип болгаш шын алдынары;
  - хүн бүрүде өөренип азы ажыл кылып турар үезинде бодунуң чугаазын хайгаарап билири; чугааның утказының болгаш шын ажыглалының айы-биле бодунуң дылын үнелеп билири; дылында грамматиктиг болгаш чугаа частыргыларын тыпболгаш эдип билири; бодунуң тургусканы сөзүглелин хоюглап азы эдип, =скертип, делгередип билири;
  - бодунуң үежилериниң мурнунга улуг эвес дыңнадыг, илеткелди кылып, рефераттын утказын дамчыдып билири; маргылдаалыг, чидиг айтырыгларны бадыткалдарга даянмышаан, шийтирлеп билири;
  - 2) алган билиглерин, мергежилдерин, чаңчылдарын хүн бүрүде амыдыралга ажыглап билири; төрөөн дылды өске эртемерге билиг чедип алырының кол чөлсээ кылдыр шын ажыглаары; ону өске-даа эртемерде (дашткыкы дыл, орус дыл болгаш чогаал дээш о.ө) дылдың аргаларын сайгарынга ажыглап билири;
  - 3) долгандыр турар улус-биле харылзажып, кандыг-бир ажылды кылып тура, маргылдаалыг, чидиг айтырыглар шийтирлээрде, эгитип чугаалажып, харылзажып билири; амыдыралчы болгаш ажыл-агыйжы чугаа үезинде чугаа культуразының негелделерин сагыры.

Доозукчулар дараазында **предметтиг түннелдерин** чедип алыр:

- Дылдың хүлээлгелеринин дугайында, тыва дыл – Россия Федерациясында Тыва Республиканың үндезин чурттакчылары тыва чоннун төрөөн дылы база күрүнө дылдарының бирээзи дээрзин, төрөөн дыл болгаш чоннун культуразының сырый харылзаалыг болурун, төрөөн дылдың кижги бүрүзүнүң болгаш ниитилелдин амыдыралына ужур-дузанын билири;
- тыва дылдың гуманитарлыг эртемнер аразында болгаш ниити өөредилгесе туружун болгаш ужур-дузанын билири;
- төрөөн дылдың эртем талазы-биле үндезиннерин; оларның чадаларының болгаш билиглеринин аразында харылзааларын шингээдиң алыры;
- дыл эртемнинин кол баазалыг билиглерин болгаш оон кезектерин шингээдири: дыл болгаш чугаа, харылзажыр чугаа, бижимел болгаш аас чугаа, монолог, диалог болгаш оларның хевирлери; чугааның байдалы; чугаа (чугаалажыр), эртем, публицистика, албан-херек, чечен чогаал стильдери болгаш оларның жанрлары, дылы; чугааның утка-хүлээлгелеринин айы-биле хевирлери (тоожуушкун, чурумал, угаап боданышкын); сөзүглел, сөзүглелдин хевирлери; дылдың кол-кол кезектери, оларның демдектери болгаш чугаага ажыглалының онзагайларын шингээдиң алыры;
- тыва дылдың лексика болгаш фразеологиязының кол стилистиктиг курлавырларын, тыва литературлуг дылдың нормаларын (шын адалганың, грамматиктиг, орфографтыг, пунктуастыг), чугаа этикединин дүрүмнерин шингээдири болгаш оларны херек кырында амыдыралга аас болгаш бижимел чугаага ажыглаары;
- дылдың кол кезектерин, дылдың грамматиктиг категорияларын танып билири болгаш сайгарары, чугаага шын ажыглаары;
- сөстүн янзы-бүрү сайгарылгаларын (фонетиктиг, лексиктиг, морфемниг, морфологтук), сөс каттыжышкынының болгаш домактың синтаксистиг сайгарылгазын шын кылып, сөзүглелдин тургузуунун болгаш кол демдектеринин айы-биле, дылдың кандыг хүлээлгелерин күүседип чоруунун болгаш уран аргаларны ажыглаанының айы-биле сайгарары;
- лексиктиг болгаш грамматиктиг синонимнерни ажыглаанындан кижиниң чугаазының чечен-мерген, а чечен чогаал дылының каас-чараш, байлак болу бээр аргаларын билири болгаш чугаазында шын ажыглаары;
- төрөөн дылдың эстетиктиг хүлээлгелерин медрес билири, чечен чогаалдын дылын сайгарып тура, чугааның эстетиктиг талазын үнелеп билири.

5-9 КЛАССТАРГА ТЫВА ДЫЛ ЭРТЕМИНИН УТКАЗЫ БОЛГАШ ТУРГУЗУУ

Тыва дыл эртемнинин утказы болгаш тургузуу.

Школага тыва дыл эртемнин (курузун) өөредириниң программаныңда фонетика, лексика, сөс чогаалдылгазы, грамматика (морфология, синтаксис) дугайында билиглерни, шын бижиринин, бижик демдектерин шын салырынын чанчылдарын, аас, бижимел чугаанын чанчылдарын, стилистика элементилерин, дыл дугайында чамдык билиглерин кийрген.

Төрөөн дылдын школа курузунда теориялыг билиглерин тыва дыл эртемнинин база амгы уеде дыл эртемнинин чедишкниннерин барымдаалап тайылбырлаан.

Программа шуушкак принцип ёзугаар тургустунган. Чамдык берге, улуг темаларны (лексика, сөс чогаалдылгазын) аңгы-аңгы

класстарга чадаланчак өөрөдири көрдүнгөн.

5-9 класстарга төрөөн дыл курузу 1-4 класстарга өөрөнгөн чүүлдеринин дорг уланчызы, системажытканы болур.

5 класска дылдын ниитилел амыдыралга ужур-дузазын көргүскөш, эге класстарга өөрөнгөн чүүлдерин катаптаан соонда, «Лексика болгаш чугаа культуразы», «Фонетика, орфоэпия», «Графика, орфография, чугаа культуразы», «Сөс чогаадылганы, орфография, чугаа культуразы» деп улуг бөлүктүн «Чүвө ады», «Демдек ады», «Сан ады» деп кезектерин өөрөнир.

6 класска «Лексика болгаш чугаа культуразы», «Морфология» деп бөлүктүн «Өттүнүг сөстөр», «Кылыг сөзү», «Наречие», «Ат орну», «Дузалад чугаа кезектери» деп кезектерин өөрөнир.

7 класска «Синтаксис, чугаа культуразы», «Сөс каттыжышышканы» болгаш «Бөдүүн домак», «Нарынчылтыгын бөдүүн домак», «Тускайлаан кежигүннерлиг домактар», «Өске кижинин чугаазын дамчыдар аргалар» деп кезектерни өөрөнир.

8 класска «Бүтү делегейнин дылдарынын дугайында, тыва дыл дугайында» деп эгени эрткөш, 7-ги класска өөрөнгенин катаптаар. «Нарын домак», чагырышкан, чагырышпаан нарын домактарны өөрөнири көрдүнгөн.

9 класска катаптаашкын кылгаш, «Дыл дугайында ниити билиглер», «Сөзүглел дугайында билиглер», «Чугаа культуразы.Стилистика» деп эгелерни өөрөнир.

«Тыва дыл» эртеминге 5-ки класска кичээлден дашкаар ажылдын календарь-темалыг планы

№	Программаның кезээ	Кичээлдерниң темалары	Шакт арнын саны	Кичээлдин хевири	Өөреникчинин ажыл-чорудулгазы	Өөредилге курлавырлары (парламал болгаш электроннуг хевирде), башкыга удуртулга материалдары
	Кириилде кичээл	Тыва дыл кичээлинден дашкаар болур кичээлдерниң чуруму. Дылдар дугайында.	1	Кичээл таныштырылга	Кичээлдерниң сорулгазы болгаш даалгалары, болуп эртер чурумун билген турар.	Языки Азиатской части России Владимир Плуныч https://youtu.be/chQ40BGR8h4 Тест о языковом разнообразии https://postnauka.org/tests/62865
	Фонетика.	Өг-бүлевиштиң дылы	1	Аас чугаа сайзырадыр	Кижиниң төрөөн дылы ада-иезинден дамчып келген дыл болур деп билгени шингээткен турар (ийи-даа дыл бооп болур).	Төрөөн дыл деп терминниң тывылганын сонуургадыр. Өске дылдарда төрөөн дыл деп терминниң ажылгалын сонуургадыр, чижээ англи дылда mother tongue (ие дыл), немец дылда Muttersprache (ие дыл), алтай төрөл тил, хакас дылда төрөөн тил. Орус дылда родной язык.
		Тыва дылдың ажык үннериниң онзагайы	1	Чугаа сайзырадыр кичээл	Тыва дылда чугаада өк-биле адаар ажык үннерни өк-биле адавас ажык үннерден ылгап билер. Бот-боттарынын чугаазынын онзагайын тодарадыр.	Тыва дылдың түрк дылдардан кол ылгалы өк-биле адаар ажык үннер дугайында билгени делгемчидип тайылбырлаар. Чугаа агымында өк-биле адаар сөстөрниң шын адалгазынче кичээнгейни салыр.
		Фонетикти сайгарылга	1	Кичээл катаптаашкын	Фонетикти сайгарылга кылгыр билгилерин быжыглаар	Чугаа органнын хайгаарарын хайгааралып өөредир. Тыва дылдың ажык эвес үннериниң орус дылдың азык эвес үннеринден ылгап өөредир.
		Интонация. Тыва	1	Чугаа	Интонация дугайында	Домактарның хевирлериниң айы-биле тыва

«Тыва дыл» эртемнине 5-ки класска кичээлден дашкаар ажылдын календарь-темалыг планы

№	Программаның кезээ	Кичээлдерниң темалары	Шакт арнын саны	Кичээлдин хеври	Өреникчинин ажыл-чорудулганы	Өөредилге курлавырлары (парламал болгаш электрондук хевирде), башкыга удуртулга материалдары
	Кирилде кичээл	Тыва кичээлинден дашкаар болур кичээлдерниң чуруму. Дылдар дугайында. Өг-бүлөвистиң дылы	1	Кичээл таныштырылга	Кичээлдерниң сорулганы болгаш даалгалары, болуп эртер чурумун билген турар.	Язык Азиатской части России Владимир Плуунян https://youtu.be/chQ40BrR8h4 Тест о языковом разнообразии https://postnauka.org/tests/62865 Төрөөн дыл деп терминниң тывылганын сонуургадыр. Өске дылдарда төрөөн дыл деп терминниң ажылгалын сонуургадыр, чижээ англи дылда mother tongue (ие дыл), немец дылда Muttersprache (ие дыл), алтай төрөл тил, хакас дылда төрөөн тил. Орус дылда родной язык. Тыва дылдың түрк дыллардан кол ылгалы өк-биле адаар ажык үннер дугайында билигни делгемчидип тайылбырлаар. Чугаа агымында өк-биле адаар сөстөрнин шын адалгазынче кичээнгейни салыр.
	Фонетика.	Тыва дылдың ажык үннериниң онзагайы	1	Чугаа сайзырадыр кичээл	Тыва дылда чугаада өк-биле адаар ажык үннерни өк-биле адавас ажык үннерден ылгап билер. Бот-боттарының чугаазының онзагайын тодарадыр.	Чугаа органнарнын хайгаарарын хайгааралып өөредир. Тыва дылдың ажык эвес үннериниң орус дылдың азык эвес үннеринден ылгап өөредир.
		Фонетиктиг сайтарылга	1	Кичээл катаптаашкын	Фонетиктиг сайтарылга кылыр билгилерин быжыглаар	
		Интонация. Тыва	1	Чугаа	Интонация дугайында	Домактарның хевирлериниң айы-биле тыва

				сайзырадыр кичээл (аудирование элементилерли г)	билиглерни шингээдири	дылда чугааның интонациязының ылгалын катаптаар. Орус дылда (англи дылда) чугааның интонациязындан тыва дылда чугааның интонациязын ылгал өөредир.
	Дикторнуң интонациязы (тыва телевидениениң)	1	Чугаа сайзырадыр кичээл (аудирование элементилерли г)	Тыва болгаш орус дылда интонациянын ылгал билер, телесожеттерни медреселдиг дыннаары, кичээнгейлиг болуру. Сөс домакка кичээнгейлиг болурун кижизидер.	https://gfkktuva.ru/ ГТРК «Тыва» каналдың кайы бир репортажын шилип ап (урууларның назы харынга дүүштүр), 2-3 мин. кезээн катап –катап дыңнадып, кичээнгейлиг дыннаар чаңчылга чанчыктырар.	
Лексика и фразеология	Тыва дылдың латин алфавиди	2	Кичээл быжыглаашкы н	Латин болгаш кирил алфавиттин үжүктерин дүүштүрүп билер ужурлуг, латин графикага бижээн чүүлду номчуп шыдаар аргалыг болур.	Латин болгаш кирил алфавиттин ылгалдарын таныштырар. Ол үениң лексиказын сонуурадып, үениң онзагайларын тодаралып болур.	
	Тыва дылдың очулга словарьлары «Тыва – орус словарь», «Орус – тыва словарь»	1	Интерактивтиг кичээл	Дылдың словарьларының ужур-дузанын билги алыр.	https://www.youtube.com/watch?v=EE_v_sEo-k 3-кү минутазындан 15 минутазынга чедир мезээни көрүп болур.	
	Төрээн черимниң аттарының төөгүзү. Тыва дылдың топонимиктиг	3	Кичээл шинчилел	Челер аттарының тыптыр аргалары, оон тайылбырын шингээдип алыр. Төрээн черинде	Б.К. Ондар Топонимический словарь тувинского языка. – Кызыл, 2007. Тус-черниң черлер аттарының электроннуг словарьны класс-биле чыып тургузуп болур. Макро, микропонимнерни кирип болур.	

				черлерниң аттарын чыып, өөренири	аттарын сактып	
словагы.						
Тыва дылдын неологизмнери	1	Кичээл шинчилел		Тыва дылга неологизмнерниң тыптыр аргалары болгаш оларның ажылгалын катаптаар.	Уругларга тыва дылда орус, англи дылдарны дамчыштыр кирип турар чаа сөстөрниң сайгарылгазын кылыр. Ук сөстөр кайы	
Антропонимнер	2	Интеграция кичээл		Улусчу ужурулар-биле холбап, ат бээр чаңчыл-биле таныжар; Бодунун өг-бүлезиниң аттарын уткаларның айы-биле бөлүктөп өөренир.	М. Кенин-Лопсан Тыва чаңчыл – Кызыл, 2018 г. Бөлүктээшкини кылыр аргаларны уругларга ооредип билиндирер (үлөгерлеттинген (орус, төвүт, өске дылдардан), чингине тыва). Тыва маалырыг тоолдарда ат адаар чаңчылды таныштырып болур. Маадырның ады болгаш адының ады. Ук аттарының адалгазын өөренир.	
Тыва дылдын фразеологизмнер и.	1	Кичээл шинчилел		Орус болгаш тыва дылдын фразеологизмнеринде чоок, төрөл харылзааларны илереткен фразеологизмнерин ылгалын тодаралып, фразеологизм сайгарылганы катаптаар.	https://www.youtube.com/watch?v=wOPIfK0mZcc Чинагийн Галсан «Болчаг шагы» 2003 ч. Кара баарывыстың көгү, ханныг хиннивинтиң ужу, эьдивистиң үзүү, сөөгүстүң сыйы – дээрте хан төрөл дээн утканы көргүзүп болур.	
Речь, речевоe и общениe культуpа речи	2	Кичээл-тренинг		Тыва дылда аас-биле чугаалакжырының чугулазын билген турар. Тыва улустун чугаа культуpазын	Кижилер аразында харылзаа дээрте чүл? Чугааның, харылзааның үнезин билиндирер. Тыва улустун культуpазында аас чугааның чурумун таныштырар. Амгы үеде аас чугааның бижимел хевيري – смистернин	

					катаптап азы бар билиглерин быжыгылаар.	домактарын сайгарып болур.
	Тыва улустуң мал ажыл-агыйы-биле харылзаалыг чүве аттары	1	Шинчилел кичээл		Тыва улустуң мал ажыл-агыйы-биле харылзаалыг чүве аттарын дилеп, ангы-ангы бөлүктөп өөренир. Морфологтуг сайгарылганы катаптаары.	Паш, аяк-сава, аьттын дериг херексели, багларнын хевирлери, өгнүң дериг-херексели, мал-маганның хар-назыннын айы-биле аттарын ангы-ангы бөлүктөргө чарып өөренир.
Синтаксис. Пунктуация	Дылдың падеж системазы	1	Таныштыралга кичээл		Падеж деп сөстүң укталганын, кандыг харылзааларны көргүзүп турарын тайылбырлаар (Орус, англи болгаш тыва дылдың падежтернин дузазы-биле).	Падеж деп сөстүң укталганын, кандыг харылзааларны көргүзүп турарын тайылбырлаар (Орус, англи болгаш тыва дылда падежтернин дузазы-биле). Уругларга дылдың падеж системазы дээрге чүү деп айтырыгны, падеж дээрге чүү деп айтырыгны ажыдар. https://www.youtube.com/watch?v=AtQz6VF99IU
	Тыва дылдың падежтеринин ужуру-утказы	1	Катаптаашкын кичээл		Чүве аттарының падеж болгаш саннарга өскертирин катаптап, шингээдири.	Чүве аттарын падежтерге өскерлирин катаптадыр (үлөгөрлеттинген чүве аттарын).
Демдек ады	Азыраан малдың өң-чүзүнү болгаш хар-назыннга хамааржыр демдек аттары (аьттын, инектин, хойнун, өшкүнүң, сарлыктын – тус	1	Шинчилел кичээл		Азыраан малга хамаарышкан демдек аттарын тып, темалыг бөлүктөргө чарып чаңчыгары. Демдек аттарның чадаларнын тургустунар аргаларын катаптаары.	Азыраан малга хамаарышкан демдек аттарын сонууругадып, оларнын утказын делгемчиди тайылбырлаар.

		чернин аайынче)				
		Тыва болгаш орус дылда демлек аттарынын онзагайы	1	Катапташкын	Тыва болгаш орус дылда демлек аттарынын ылгалын билген турар.	Орус болгаш тыва дылда демлек аттарынын ылгалын билгилдирер. Тыва дылда демлек аттарынын күштегилдирер чада тургузар <i>санчок, авы чок, мулган</i> деп дузадаг сөстөр-биле тургусууган демлек аттарынын чадаларын деннээр.
		Тыва дылда өн илереткен демлек аттары	1		Тыва дылда өннернин аттарын катаптаар, өөренир.	Тыва дылда өннернин еске дылдардан ылгалын, чанчылычаан культурузында тыва кижик ак деп чүну адаарыл? (ак чөм, ак орук, ак салгыш ...)
		Кижинин аажы-чанын илереткен демлек аттары	1		Портрет чураан демлек аттарынын онзагайын шингээлип алыр	С.А. Сарыг-оолдун "Тоожузуңдан" Ангыр-оолдун омур-хевирин бижээн кезээн сайтарып болур. Ажы-чан илередир демлек аттарын таварыштыр кижинин иптика делегейи азы даштыкы омур-хевирин ажыгтынын келиринчэ кичээтпейни салыр.
		"Тос оолдун Доктагана калай" деп тыва улустун тоолунда демлек аттарынын ужуру-утказы	1	Интергация кичээл	Тос оолдун билир эргеменинде кирип турар демлек аттарын толаралып, ужуру-дузаны илередип билир.	Доктагана калайнын тос оолдун тос эргеменинде кирип турар демлек аттарын сайтарар.
		Демлек адынга хыналда кичээл	1	Хыналда кичээл	Демлек ады дем темага билгилерин быжыглар.	Тыва дылда демлек аттарынга хыналда ажылы
Сан ады	Уруглар аас чогаалында сан аттарынын ажыгдалы	2	Интергация кичээл	Тыва улустун тывызыкларында, бодалгалыг тывызыкларнда, чеченнежири чижектиг хевирлеринде сан	Магпаалыр – Кызыл: Тыванын ном үндүрер чери, 2010. – 320 а.	

			аттарының ажыглалын шингээдир.			Ай-хүннерни бижээн чалагаларны, чарлалдарны шинчилеп көөр. “Алдын-Сай” деп типографияның үндүрүп турар тыва чалагаларының иштин шинчилеп көөр. Тыва дылдың домак тургузуунун аайы-биле чалалга азы чарлалдан бижидип болур.
Тыва дылда ай, хүннү бижирини болгаш чугаалаарының чуруму. Орус дылда ай, хүннү бижип, чугаалаарының чуруму	1	Шинчилел кичээл	Тыва болгаш орус дылда ай, хүннү бижириниң чурумун шингээдир, бо ийи дылда ай, хүннү бижип чугаалаарының ытталын тодаладып билер. Календарь чуруму-биле таныжар.			Албан черлериниң аттарында, кудумчу бажынарның дугаарларын айтып бижээнин сайгарып, шинчилеп көөр. Оларны тыва дылче очулдулар.
Тыва болгаш орус дылда дугаар сан аттары	1	Катаптаашкын кичээл	Дугаар сан аттарын өөренип тургаш дугаар деп сөстүң немежирин болгаш ооң орус дылда ажыглалы, № деп демдектин бижилтесин шинчилээр.			Тыва дылда сан адынга хыналда ажыл
Сан аттарынга хыналда ажыл	1	Хыналда кичээл	Тыва дылда сан аттары деп темага хамаарыштыр билиглерин катаптап, быжылгаар.			

«Тыва дыл» эртемниге 6-гы класска кичээлден дашкаар ажылдың календарь-темалыг планы

№	Кичээлдернин темалары	Шактарын саны	Кичээлдин хеври	Өөреникчинин ажыл-чорудулгасы	Өөредилге курлавырлары (парламан болгаш электроннуг хевирде)
	Тыва дылдың өг-бүлэзи	1	Кичээл таныштырылга	Тыва дылга төрөл дылдарны (алтай, хакас...) дылдар болгаш оларнын эдикчилери төрөл чоннарнын амдыралы дугайында метээлер-биле танышкан турар	Тыва дылдың төрөл дылдарын эдилеп чоруур чоннарнын амдыралында тыва культурага чоок кезектерин таныштырар (көшкүн амдырал, чүдүлге, уран чүүл, аас чогаал) https://postnauka.org/video/15078 В. Пунгян Родство языков.
	Тыва дылда хөгжүм херекселдеринин аттарынын бөлүктери	3	Шинчилел кичээл	Тыва дылда хөгжүм херекселдеринин аттарын бөлүктөргө чарып, оларнын ук бөлүктөргө хамааржыр утказын тайылбырлап өөренир. Сарыг шажынга, хам чүдүлгеге,	Чингине тыва, буддизм болгаш хам чүдүлге-биле, аңчы ажыл-агый-биле харылзаалыг хөгжүм херекселдеринин аттарын аңгылап, бөлүктөргө чарып өөредир. <i>Игил, дошугуур, бызаанчы, кеңсирге, бүүрээ, бучкүүр, амырга, шыңгырааш, чадаган, дүңгүр, орба, хомус</i> чижектиг сөстөргө даяныр. https://www.youtube.com/@tuvanculturalcenter6467 https://www.youtube.com/watch?v=hMDo2Zbc5Qc
	Тыва дылдың диалектилери	1	Катапташкын кичээл	Диалекти сөстөрни ылгап билир. Тыва дылдың диалектилери чүглө Тыва иштинде эвес, а Кыдатта болгаш Моолда, Красноярск крайнын Кыдатта болгаш Моолда, Красноярск крайнын Минусинскиде бар деп танышкан турар	Тыва дылдың диалектилери чүглө Тыва иштинде эвес, а Кыдатта болгаш Моолда, Красноярск крайнын Минусинскиде барын таныштырып, кайы-бир диалектинин онзагайларына даянып кичээлди чорудуп болур. https://youtu.be/wORIFk0mZcc Тывадан дашкаар чурттап чоруур Моолдун Сенгел тываларынын чугаазынын чижээ
	Тыва дылда	1	Катапташкын кичээл	Өөреникчилер профессионализм	Кандыг-бир мергежилди шилип ал, өөреникчилерге

профессионализм	Тыва дылда терминер	Катаптаашкын	сөстөрнн ажыглалын, оларнын онзагайын танып өөренир. Тыва чоннун мергежилдерин сонуурган өөренир.	таныштырар, чижээ дарган кижиниң ажыглаар терминнери: согар, оар, эргизер, кагар, кадырар, шулкуур, кудар, маска, кыскаш, хаарыыл, дөжү чижектиг сөстөргө даянып болур. Азы уругларны бөлүктөргө чарып, дараазында мергежилдерни үлөп, оларнын профессионал сөстөрин тодараттырар: мөгө, чылгычы, дарган, хөгжүмчү, хөөмсөйжи. Тыва үндезин культура төвүнүн ютуб каналында материалдарны ажыглап болур.
Тыва дылда терминер	Катаптаашкын	Термин дээрге мергежилдин кижилериниң аразында бир-ле болуушкунну адап алган, дугуржуп алган, тускай бадылаттыган сөс деп билигни шингээдиң, ону аас болгаш бижимел чугаага ажыглап өөренир	Тыва дылда терминердин кижилериниң аразында бир-ле болуушкунну адап алган, дугуржуп алган, тускай бадылаттыган сөс деп билигни шингээдиң, ону аас болгаш бижимел чугаага ажыглап өөренир	Л.Б. Чадамба “Үжүглел” деп номнун адын чогааткан. Хүрээлел – долгандыр амылыг болгаш амылыг эвес бойдус, делегейни хүрээлел деп очулдуруп, ажыглап турар. Эге школада өөренир эртем ады. Кандыг-бир мергежилди шилип ап, ында ажыглаттынып турар термин сөстөрни тодаратып болур, чижээ Э. Намзалдын «Холу чемзиг авам сөнү» деп номда тыва чөмнөрни кылырын бижээн рецептилерден тодаратып болур.
Жаргонизмнер тыва дылда	Кичээл тренинг	Амгы үеде тыва дылда жаргонизмнерниң тыптып, оларны ажыглап турарының айылыын шингээткен турар.	Амгы үеде тыва дылда жаргонизмнерниң тыптып, оларны ажыглап турарының айылыын шингээткен турар.	Жаргонизм сөстөрнн ажыглалының культурага, нигитилеге, дылга болгаш кижиниң бодунун сайзыралынга эки эвес салдары дугайында таныштырып, чугаа культуразы дугайында ажылды чорудар. “Кара шериг”, “улуг аалдан” келген сөстөрнн тарап турарының айылын таныштырар. “Бястин” болгаш “өскенин” (круг своих и чужих) деп ийи психологту байдалды ажыглап кичээлди тургузары чугула. Кижиниң чугаазының ары ооң сагыш-сеткилиң көрүнүү деп болдалды уругларга таныштырып өөредир.
Дылда фразеологизмнернин укур-утказы	Катаптаашкын	Дылдың фразеология деп кезээ дугайында билиглерин катаптап, делгемчидер.	Дылдың фразеология деп кезээ дугайында билиглерин катаптап, делгемчидер.	https://youtu.be/84iiMwXhZPg О типах фразеологизмов, задачах фразеографии и ментальном лексиконе человека. Лингвист Анатолий

					Баранов Я.Ш. Хертк «Гувинско-русский фразеологический словарь» (1975), «Русско-тувинский фразеологический словарь» (1985) даянып кичээлди тургузар.
Тыва дылда эмоция илереткен кылыг сөстери	1	Шинчилел кичээл	Эмоция дээрге чүү деп айтырны билген турар. Тыва дылда өөрүшкү (эки эмоция) илереткен кылыг сөстериин словарьлардан, чогаалдардан чыып өөренир.	Эмоция илередир кылыг сөстериин таныгырып, оларны чогаалдардан, словарьлардан ушта бижип, бөлүктөп чаңчыктырар.	Баранов Я.Ш. Хертк «Гувинско-русский фразеологический словарь» (1975), «Русско-тувинский фразеологический словарь» (1985) даянып кичээлди тургузар.
Тыва дылда даараныр ажыл-биле харылзаалыг кылыг сөстери	1	Шинчилел кичээл	Дарааныр ажылга хамааржыр кылыг сөстерииниң ажылгалын билген турар.	Тыва дылда даараныр кижиге хамаарышкан кылыг сөстерииниң ажылгалын сонугургалдыр. Хаваар (идик-хеп даараарыга), дедир шанчыи даараар (чавага кылырда), сырыр (ширтек, энчек, колуп-чирим, өгнүң куру), содик-шудак чижесектиг эдилелдерге), кырлан даараар, чамаар дээн чижектиг сөстертге даянып кичээлди чорудар.	Баранов Я.Ш. Хертк «Гувинско-русский фразеологический словарь» (1975), «Русско-тувинский фразеологический словарь» (1985) даянып кичээлди тургузар.
Бойдустан болушкуннарын илереткен кылыг сөстери	2	Шинчилел кичээл	Бойдустан болушкуннарын илереткен кылыг сөстериин бөлүктөргө чарып өөренир	Хат, суг, чаъс, хар, челээш, чиргилчин, дүн, хүн дугайында кылыг сөстериин өөреникчилерни ангы-ангы бөлүктөргө чарып алгаш чогаалдардан, словарьлардан дилепип, бөлүктөргө чарып, чаңчыктырар, чижээ: хат – хадыыр, хадымарлаар, салгыннаар (Өвүр диалектизи), салгын, сырын, сырыннаар, шуурзанаар, борааннаар, эстээр, сыылаар, коолаар, хүүлээр. Сөс бүүзү хаттын янзы-бүүү хевирлерин, байдалын көргүзүп турар.	Баранов Я.Ш. Хертк «Гувинско-русский фразеологический словарь» (1975), «Русско-тувинский фразеологический словарь» (1985) даянып кичээлди тургузар.
Дириг амыгтаннарның кылдыныгларын илередир кылыг сөстери	1	Интеграция кичээл	Дириг амыгтаннарның кылдыныгларын илереткен кылыг сөстерииниң	«Чыраа кулун» деп тоолда кулуннун чоруктарын тодаралдыр. Кызыл-Эник Кулажының «Кым эн ажыктыгыл?» деп тоолунда дириг амыгтаннарның кылдыныгларын көргүскен кылыг сөстериин тодаралдып болур.	Баранов Я.Ш. Хертк «Гувинско-русский фразеологический словарь» (1975), «Русско-тувинский фразеологический словарь» (1985) даянып кичээлди тургузар.
Тыва дылда	3	Кичээл	Тыва дылдың дузалал кылыг	Дузалал кылыг сөстерииниң хүлээлгезин	Баранов Я.Ш. Хертк «Гувинско-русский фразеологический словарь» (1975), «Русско-тувинский фразеологический словарь» (1985) даянып кичээлди тургузар.

дузалал сөстери	таныштырылган	сөстөр билген турар, оларнын ажыглалын кичээнгейге алып.	сөстөр билген турар, оларнын ажыглалын кичээнгейге алып.	сонуургадыр, чижээ: тур, чору, чым, олар деп дузалал кылыг сөстөриниң наклонение, үе, залог хевирлерин тургузарына ажыглалынче кичээнгейни салыр.
Тыва дылда кылыг сөзүнүн залогтары	1	Катаптаашкын кичээл	Кылыг сөстөриниң залог тургузар аргаларын катаптаар	Тыва дылдың кылыг сөстөриниң залог хевириниң кожумактарын ылгап, катаптаптаар.
Тыва дылда кылыг сөзүнүн видтери	1	Катаптаашкын кичээл	Кылыг сөстөриниң вид тургузар аргаларын катаптаар	Тыва дылдың кылыг сөстөриниң вид хевириниң кожумактарын ылгап, катаптаптаар.
Кылыг сөзүнүн наклонениелери	1	Катаптаашкын кичээл	Кылыг сөстөриниң наклонение тургузар аргаларын катаптаар	Тыва дылдың кылыг сөстөриниң наклонение хевириниң кожумактарын ылгап, катаптаптаар.
Тыва дылда наречие	2	Катаптаашкын кичээл	Тыва дылдың бурунгу кожумактарындан тургустунган наречиселерни билип алып. Оларны тыва дылдың чингине наречиселери деп адап турар.	Наречиниң домакка туружу, кылыг сөзүнүн азы демдек алдынын мурнунга чоруур. Грамматика тувинского языка. Фонетика и морфология // Ф.Г. Исхаков, А.А. Пальмбах – Москва: Издательство восточной литературы, 1961. – С. 417-421.
Силер, болар, силерлер, боларлар – хүндүткелдин ат оруннары.	2	Кичээл-тренинг	Силер, силерлер, олар, оларлар – деп тыва дылдың арыннын ат оруннары кижиниң өске кижиге хүндүткелдин көргүзүп турар ат оруннарынын ажыглалын шийгээдип алып.	https://vk.com/doc-143371104_667326555?hash=eWoOjm95GnYn43CJZUtdMB5yvZ38bg7ETONSesQV1lw Тыва дылдың наречиселери ооң бурунгу кожумактарындан тургустунган деп билигни уругларга сонуургадыр аргазын тывар.

					<p>чижектик байдалдары чижеглей ойнап, хүндүткелди көргүзөр аргаларын ойнадыр. Азы уругларга чугааның болуп турар черин боттарынга шилиттирип алгаш ойнап болур. Азы мендилежип тура бе, азы байырлажып тура бе, азы кандыг байдалда башкы өөреникчилерниң билинин, сайзыралының аайы-биле шилип ап болур.</p>
Синтаксис.	1	Катаптаашкын кичээл	Синтаксис дээрге сөс катгыжышкыны болгаш домактын тургустунар аргаларын шинчилеп өөренир эртем.	Хостуг сөс катгыжышкыннарының сайгарылгазын катаптаар.	
Бөдүүн домак. Медээ домаа.	1	Катаптаашкын кичээл	Домак – синтаксистиң кол кези, домактын грамматиктиг ооргазы деп билилгелерни катаптаар.	Синтаксистиң кол кези домак деп билигни катаптаар. Медээ домактары	
Айтырыг домаа	2	Катаптаашкын кичээл	Айтырыг артынчылары, айтырыг сөстөр дузазы-биле, -ыл деп айтырыг кожумааның дузазы-биле айтырыг кожумааның дузазы-биле тургустунган домактарның утказын тодарадып, көгүткен утказын, күзөнчиг харыже ыдалап турар сорулганы ылгап билир. Ук домактарны чогаадып, интонациязын шын салып билир.	Айтырыг артынчылары, айтырыг сөстөр дузазы-биле, -ыл деп айтырыг кожумааның дузазы-биле тургустунган домактарның утказын тодарадып, айтырып турар кижиниң сорулгазын, интонациязын ылгап өөредир.	
Кыйгырыг домаа. Алгы домаа.	2	Кичээл шинчилел	Реклама сөзүглелдеринде кыйгырыг домактарын тып, тыва дылче очулдуруп, оларның сорулгазын тайылбырлап билир. Тыва дылга реклама сөзүглелин бижип билир.	Орус дылда бижээн реклама сөзүглелдерин тыва дылче очулдуруп, кыйгы домактарын тып, оларның утказын сайгарып өөредир. https://www.youtube.com/watch?v=ua3QJPR9-k&list=PLkNs9n9yUlys0_AHIs6tI_3GcdDmiXxJr&index=96 Реклама сөзүглелин бижип өөредир.	
Домактын грамматиктиг ооргазы	2	Катаптаашкын кичээл	Домактарның кол сөс биле сөглекчи н тодарадып, оларның аразында харылгазын	Домактын тургузуунда кол сөс биле сөглекчини домактын грамматиктиг ооргазы деп билигни дамчыдып, бөдүүн домактын синтаксистиг	

Календарно-тематическое планирование (5 класс)

№ п/п	Тема занятия	Всего часов	Дата проведения	
			Планир.	Факт.
1	Тыва дыл кичээлинден дашкаар болур кичээлдернин чуруму. Дылдар дугайында. Кичээл таныштырылга	1	04.09	04.09
2	Ог-бүлевистин дылы. Аас чугаа сайзырадыр.	1	11.09	11.09
3	Тыва дылдын ажык үннеринин онзагайы. Чугаа сайзырадыр кичээл.	1	18.09	18.09
4	Тыва дылдын ажык үннеринин онзагайы. Чугаа сайзырадыр кичээл.	1	25.09	25.09
5	Интонация. Тыва дылда интонация.	1	02.10	02.10
6	Дикторнун интонациязы (тыва телевидениенин)	1	09.10	09.10
7	Тыва дылдын латин алфавиди	2	16.10 23.10	16.10 23.10
8	Тыва дылдын очулга словарьлары «Тыва-орус словарь», «Орус-тыва словарь»	1	06.11	06.11
9	Торээн черимнин аттарынын тоогузу. Тыва дылдын топонимиктиг словарьы	3	13.11 20.11 27.11	13.11 20.11 27.11
10	Тыва дылдын неологизмнери	1	04.12	04.12
11	Антропонимнер	2	11.12 18.12	11.12 18.12
12	Тыва дылдын фразеологизмнери	1	25.12	25.12
13	Чугаа. Аас-биле харылзажыры болгаш чугаа культуразы	2	15.01 22.01	15.01 22.01
14	Тыва улустун мал ажыл-агыйы-биле харылзаалыг чуве аттары	1	29.01	29.01
15	Дылдын падеж системазы	1	05.02	05.02
16	Тыва дылдын падежтеринин ужур-утказы	1	12.02	12.02
17	Азыраан малдын он-чүзуну болгаш харназынынга хамааржыр демдек аттары (аъттын, инектин, хойнун, ошкунун, сарлыктын-түс чернин аайынче)	1	19.02	19.02
18	Тыва болгаш орус дылда демдек аттарынын онзагайы	1	26.02	26.02
19	Тыва дылда он илереткен демдек аттары	1	05.03	05.03
20	Кижинин аажы-чанын илереткен демдек аттары	1	12.03	12.03
21	«Тос оолдуг Доктагана кадай» деп тыва улустун тоолунда демдек аттарынын ужур-утказы	1	19.03	19.03
22	Демдек адынга хыналда кичээл	1	02.04	02.04
23	Уруглар аас чогаалында сан аттарынын ажыглалы	2	09.04 16.04	09.04 16.04
24	Тыва дылда ай, хунну бижири болгаш чугаалаарынын чуруму. Орус дылда ай, хунну бижири, чугаалаарынын чуруму	1	23.04	23.04
25	Тыва болгаш орус дылда дугаар сан аттары	1	30.04	30.04
26	Сан аттарынга хыналда ажыл	3	14.05 21.05 28.05	14.05 21.05 28.05

